

д-р іст. наук, проф., Рівненський державний гуманітарний університет; **Шемаєва Г.**, д-р наук із соціальних комунікацій, проф., Харківська державна академія культури; **Булах Т.**, канд. пед. наук, доц., Харківська державна академія культури (відповідальний секретар).

Основні розділи збірника: "Теорія та історія соціальних комунікацій"; "Теоретико-методологічні засади бібліотекознавства та бібліографознавства"; "Документознавство та інформаційна діяльність"; "Журналістика та засоби масової інформації"; "Прикладні соціокомунікаційні технології".

Окрім того, з 1993 р. на базі ХДАК виходить друком збірник наукових праць "Культура України", який також належить до переліку фахових видань України в галузі культурології і мистецтвознавства (50 вип.). Основною метою збірників наукових праць ХДАК є збереження, узагальнення, систематизація й поширення наукових знань про розвиток книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, документознавства і соціальних комунікацій. Колектив свідомий того, що успішний розвиток бібліотечної періодики можливий лише за активної співпраці професіоналів.

Список використаної літератури та джерел

1. *Бейліс Л.* Библиотековедение и библиография : Опыт функционального анализа / Л. Бейліс // Вестник Библиотечной ассамблеи Евразии. — Москва, 2002. — № 2. — С. 72—75.
2. *Бейліс Л.* Вісник Харківської державної академії культури — продовження традицій / Л. Бейліс // Бібліотечна планета. — 2002. — № 4. — С. 20—22.

3. *Бібліотекознавство та бібліографія* : зб. ст. / М-во культури УРСР. — Харків : Ред.-вид. відділ Кн. палати УРСР, 1964. — 246 с.
4. *Євсєєв О. І.* Підготовка культосвітніх працівників в Харківському бібліотечному інституті / О. І. Євсєєв, А. П. Виноградов, О. А. Майборода // Учені записки. — Харків, 1957. — Вип. 3. — С. 3—51.
5. *Кушнарєнко Н. М.* Фундатор бібліотечної освіти в Україні / Н. М. Кушнарєнко // Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. — Харків, 2000. — Вип. 2. — С. 110—123.
6. *Соляник А. А.* Академічний огляд бібліотекознавчих розділів "Вісника Харківської державної академії культури" / А. А. Соляник // Бібліотечний вісник — 2002. — № 2. — С. 56—59.
7. *Труды Харьковского государственного библиотечного института.* Вып. I. — Харьков : Изд-е Кн. палаты УССР, 1940. — 99 с.
8. *Харьковский государственный институт культуры.* 1920—1979 / под. ред. А. Л. Оприщенко. — Харьков : Высш. шк. Изд-во при Харьков. ун-те, 1979. — 72 с.
9. *Шейко В. М.* Відродження фахової збірки на новій інформаційній основі / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко // Вісник Харківської державної академії культури. Вип. 1. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформатика : зб. наук. пр. — Харків, 1999. — Вип. 1. — С. 5—9.

Исследована история библиотечных периодических изданий, выпускаемых на базе Харьковской государственной академии культуры (1940—2015 гг.).

The study is concerned with the history of Library Science periodical editions published at the Kharkiv State Academy of Culture (1940—2015).

Надійшла до редакції 2 жовтня 2015 року

УДК 655.11:005.1(477)"1918"

Ольга Васківська,
вчений секретар
Книжкової палати України

Управління по справах друку в добу Гетьманату та діяльність книговидавничих осередків у 1918 році

На основі аналізу архівних документів досліджено аспекти створення Управління по справах друку в Українській Державі уряду П. Скоропадського та охарактеризовано діяльність книговидавничих осередків у 1918 р. у контексті національно-культурного будівництва років визвольних змагань.

Ключові слова: Управління по справах друку, книговидавничі осередки, випуск книг, цензура.

В Україні роки незалежності відкрили новітній період вивчення культурного будівництва революційної доби визвольних змагань. З середини 90-х років ХХ ст. з'являються окремі роботи, в яких розглядається питання становлення національного книговидання цього періоду. Відхід від заідеологізованості дозволив науковцям приступити до проведення якісно нових досліджень у цій сфері, маючи доступ до раніше засекречених архівних документів, вони сприяли незалежному науковому пошуку, об'єктивності, достовірності та вичерпності джерельної бази в оцінці розвитку книговидавничої справи в Україні та діяльності її видавничих осередків.

Для цілісної концепції становлення книговидавничої справи в Україні важливим є комплексний підхід до

проблеми, а саме узагальнюючі відомості щодо діяльності видавничих осередків усіх регіонів (губерній) нашої держави та випущених ними книг. Зауважимо, що історіографія проблеми практично не була предметом спеціального дослідження. Немає ґрунтовних і синтетичних праць, в яких би на основі історико-аналітичного аналізу в поєднанні з хронологічно-бібліографічною описовістю видань розглядався стан національного книговидання, діяльність видавничих осередків, як українських, так і національних меншин, що діяли в Україні, та створення матеріалу до книжкового репертуару за територіальною ознакою, оскільки ті якісні та кількісні характеристики, які використовують науковці дотепер, не відповідають дійсності.

Одними з перших розглядали цю проблему відомі книгознавці Ю. Меженко, І. Огієнко, Л. Биковський, Є. Грицак, серед сучасних дослідників: Т. Ківшар, Г. Рудий, О. Машевський, Д. Розовик та інші.

Необхідно зазначити, що у колі науковців дослідження діяльності уряду П. Скоропадського у сфері видавничої справи має характерний нерівномірний підхід, зокрема домінянтою серед опублікованих робіт є випуск підручників та навчально-методичної літератури і недостатньо праць щодо загального стану книговидання в Україні цього періоду, не знайшли належного історіографічного переосмислення такі аспекти, як створення державного органу, що слідкував за випуском книжкових видань в Україні, введення, як зазначалося урядом, тимчасової цензури і її наслідки, діяльність видавничих осередків національних меншин та випущена ними книжкова продукція.

У статті зацентровано увагу на питанні створення державного органу у сфері книговидання — Управління по справах друку. Розглянуто його структуру та функції, досліджено діяльність новостворених видавничих осередків, що діяли у той час.

Доба Гетьманату постала на місці Української Народної Республіки внаслідок державного перевороту і в хронологічних рамках тривала з 29 квітня по 14 грудня 1918 р. Курс внутрішньої політики уряду відбивали положення програмного характеру "Грамота до всього українського народу", і, незважаючи на зміну політичного режиму, в Україні продовжився державний процес національно-культурного відродження, запроваджений попередньою владою. Питання подальшого розвитку національного книговидання було невід'ємною складовою гуманітарної політики уряду П. Скоропадського, однак уже з перших днів гетьманського правління для контролю за діяльністю друкованих органів при Міністерстві внутрішніх справ (МВС) засновано Бюро преси. Згодом у червні Міністру внутрішніх справ було подано Доповідну записку щодо створення державної установи по догляду за друком в Українській Державі та функції, які вона мала виконувати. Записка складалася з трьох розділів: Загальні положення; Організація нагляду за друком і сприяння її розвитку в державі; Проект тимчасового положення про установи, які будуть наглядати за друком і тимчасові правила друку. У документі, датованому 27.06.18 р. ч. 22., зазначалося, що організацію нагляду за друком і закладами друку необхідно зосередити в окремому закладі та підпорядковувати Міністерству внутрішніх справ, пропонувалося дати назву новоствореній установі — Головне Управління по справах друку.

Установа мала діяти на засадах колегіальності, планувалося запрошувати в раду Головного Управління по справах друку, на правах членів, як представників інших Міністерств, так і представників видавничих осередків. Відомство, маючи вищий орган нагляду за друком у державі, здійснювало б його через підлеглі органи: комітети по справах друку в Києві, Харкові, Одесі, в інших губернських містах через інспекторів по справах друку, в повітових — через повітових старост і осіб, підвідомчих Головному Управлінню, які перебувають на місцях у розпорядженні градоначальників, губернських і повітових старост, за належністю контролюють діяльність друкарень і т. п. закладів. Через зазначених осіб до новоствореної структури надходитимуть видання, які вийдуть друком із заповненими реєстраційними картками для внесення до "Літопису книг" і розсилки примірників до бібліотек.

Крім функцій нагляду за друком, недопущення злочинів та реєстрації друкованих творів і закладів друку, в обов'язки Головного Управління мали входити питання розробки і проведення через законодавчі установи Закону про друк, замість нині виданого тимчасового положення, сприяння розвитку "корисної" видавничої діяльності, створення шкіл друкарської справи, курсів (наприклад для інвалідів), формування особливого інформаційного бюро для провінційних міст тощо. [1].

Новостворена загальнодержавна установа повинна була відати й наглядати за діяльністю комітетів та інспекторів по справах друку, інспекторів по нагляду за друкарнями і т. п. закладами та книжковою торгівлею, мала розглядати щорічні звіти означених закладів та осіб, піклуватися про постачання творів друку до державних книгосховищ, реєструвати цю літературу, видавати "Літопис книг".

У свою чергу комітети по справах друку повинні були у встановлений законом строк: розглядати усі видання, які до них надходять і у разі помічених ознак злочинів негайно накладати арешт, складаючи мотивовану постанову і направляючи її прокурору судової палати або окружного суду, дивлячись за підсудністю для затвердження арешту і порушення судового переслідування проти винних редакторів, авторів чи видавців. За поданням інспектора комітети мали порушувати судове переслідування проти винних утримувачів друкарень та книготорговців.

Інспектори друкарень і книжкової торгівлі згідно з вимогами закону та інструкцій Головного Управління по справах друку перебували у розпорядженні градоначальника. У населених пунктах, де інспекторів не було, їхні функції мали виконувати чини міліції [2].

Згідно з Тимчасовими правилами друку, попередня цензура тимчасово встановлювалася для всіх видань літературного і суспільно-політичного спрямування, які виходили в державі. Від цензури звільнялися: видання урядових установ, академій, університетів та інших вищих учбових закладів, усі видання, схвалені міністерствами, підручники, хрестоматії тощо, а також видання стародавніми класичними мовами і їх переклади.

Надавати видання на попередню цензуру входило до обов'язків власника друкарні. У випадку неподання до цензури на розгляд твору друку і випуску його без цензурного дозволу на власника друкарні накладали штраф до 3000 крб або його підприємство закривали, з огляду на характер порушення. Автор чи видавець міг бути притягнутий до судової відповідальності, якщо випущене у світ без дозволу цензури видання мало ознаки злочину, який підпадав під карний закон [3].

На початку липня почало діяти Управління по справах друку, підпорядковане Міністерству внутрішніх справ за адресою: м. Київ, вул. Хрещатик, 36.

Очолив відомство 55-річний випускник університету Св. Володимира Олександр Михайлович Андріяшев, його помічником (заступником) став Лев Петрович Семенов [4].

О. Андріяшев виконував обов'язки до кінця 1918 р., що засвідчив документ від 26 грудня 1918 р. за № 571 на ім'я керуючого Міністерством внутрішніх справ Української Народної Республіки (УНР), в якому охарактеризовані структура і функції Управління по справах друку, зокрема до завдань відомства входило:

— приймання всіх, випущених у межах Української Держави, творів друку, загальна реєстрація, складання

каталогів та бібліографічних оглядів цих творів, а також постачання їх до урядових інституцій, які мали право на одержання безкоштовних примірників;

— справи про відкриття друкарень, літографій, метаграфій та інших закладів для друку;

— реєстрація та розгляд творів, призначених для публічних вистав на сценах;

— розгляд виданих за кордоном творів друку, одержаних з різних урядових інституцій;

— догляд за діяльністю місцевих комітетів та інспекторів по справах друку, вирішення спірних питань й розгляд поданих на них скарг. Місцевими інституціями по справах друку є: комітети в Києві, Одесі та Харкові і інспектори по справах друку в Катеринославі та Полтаві.

Управління по справах друку складалося з трьох відділів:

1. *Загальний та реєстраційний відділ* — догляд за справами про персональний склад Управління та підпорядкованих йому установ і осіб (призначення, звільнення урядовців, проекти нарад, установлення річних бюджетів для Управління, перевірка рахунків місцевих установ), догляд за правильною доставкою друкарських творів, їхньою реєстрацією, складання каталогів і бібліографічних списків, зберігання контрольних примірників друкарських творів, які надходили з місцевих установ, і надсилання їх до державних архівів. Крім цього, до обов'язків начальника відділу входив догляд за провінційними періодичними виданнями згідно з вказівками, затвердженими начальником Управління.

2. *Відділ по догляду за друкарнями та пресою* — догляд за діяльністю місцевих установ і урядових осіб із нагляду за друком і друкарнями, розгляд скарг на них, складання списків друкарських творів, які суд призначив до знищення, укладання загальних інструкцій і спеціальних роз'яснень щодо питань, які торкаються діяльності установ друку.

3. *Театральний відділ і відділ по догляду за творами друку, які надходять з-за кордону* — догляд за: друкарськими творами, які надходили з-за кордону; театральними п'єсами, призначеними для виконання на сценах держави; реєстрація п'єс і складання відповідних списків; розгляд творів, що друкувалися за кордоном і надходили до Управління по справах друку тощо [5].

Уся друкована література, згідно з Тимчасовими правилами, проходила через Управління по справах друку. Якщо твори мали літературне, наукове або суспільне значення, то утримувач друкарні зобов'язаний був до випуску у світ книги надати комітету чи інспектору по справах друку 10 виправлених примірників видання в установленій формі і отримати розписку. По одному примірнику усіх надрукованих видань, утримувач друкарні мав зберігати у себе упродовж року з дня випуску і надавати на вимогу влади. На кожному виданому в друкарні і представленому в установу примірнику видання потрібно було зазначити форму закладу й адресу.

Згідно з об'їзником МВС від 19 вересня 1918 р., ч. 157 до Управління виготовників творів друку мали надсилати по сім примірників усіх неперіодичних видань [6].

Зауважимо, що одна з функцій державного відомства передбачала надання дозволу на ввезення літератури з-за кордону та виявлення за допомогою цензорів шкідливої для Української Держави літератури.

Збереглися десятки документів і один з них — книжкового складу "Союз" із проханням про надання дозволу вітчизняним книжоторговцям на ввезення літератури з Росії:

*"Областной союз
Потребит. Кооперат.
Юга России (ПОЮР)
Киевская контора
Фундуклеевская № 66
Правление в Харькове
№ 28*

Київ септембля 6 дня 1918 г.

*Господину Министру внутренних
дел Украинской Державы*

Книжный склад "Союз", принадлежащий Союзам Потребительских и Кредитных Кооперативов Слободской Украины и смежных областей, по прилагаемому при этом счету на накладные Московско-Курской жел. дороги за №№ 705991, 705992 и 705988 имеет в городе Курск груз, состоящий исключительно из научно-кооперативной, руководящей литературы. Своевременное получение этой литературы имеет большое чисто хозяйственное значение для тысяч кооперативов и их Союзов, так как молодая Украинская Держава и культура не могли и не могут в короткий срок создать такую руководящую литературу на державном языке, а поэтому кооперативы в их культурном и хозяйственном строительстве должны пользоваться литературой российской и очень в ней нуждаются, особенно сейчас в период лихорадочного устройства экономической жизни.

На основании этого Книжный склад "Союз" покорнейше просит г. Министра разрешить ввоз означенной литературы в количестве свыше 300 пудов для нужд кооперативов через границу Украинской Державы в Белгородском направлении железной дороги или гужем.

Ходатайство о получении разрешения поручается уполномоченному Товариществу Потребительских Обществ Юга России Леониду Эдуардовичу Грюнвальду" [7].

Дозвіл книжковий склад отримав, як і інші установи та приватні особи, що зверталися з проханням про ввезення в Україну книжкових видань, особливо підручників. Необхідно зазначити, що більшість губерній України відчували нестачу навчальної та наукової літератури і тому її завозили з Москви, Петербурга, Львова, Мінська, Варшави, Берліна, Відня, Праги. Крім того, у 1918 р. в Україні не всі школи перейшли на українську мову викладання, здебільшого через брак коштів, підручників та вчителів, частина шкіл залишалася російськомовними, для них книги ввозили з Росії, оскільки в Україні вони майже не друкувалися, а потреба в них відчувалася.

Усі книжкові видання, як з-за кордону, так і надруковані в Україні, мали пройти цензорний контроль перед тим, як потрапити до книжоторговельної мережі, і в цьому був задіяний департамент Державної варті (виконував поліцейські функції у складі МВС). В одному з циркулярних приписів від 28 вересня 1918 р. за № 842, надісланому харківській районній залізничній Державній варті зазначалося: "Начальникам відділів залізничної варті, після прибуття у стаціонарні книжкові кіоски надрукованих книжкових видань, затримувати їх продаж до отримання відгуку цензурного комітету, з яким Начальник відділу повинен увійти у зносини" [8].

Наголосимо, що у 1918 р. різко скоротився випуск політичних брошур та агітаційної літератури — їх кількість за назвами становила 185 (у 1917 р. — 754 назви).

Доречно відзначити, що видавничий відділ Міністерства народної освіти і мистецтва склав список книг, які не повинні знаходитися у фондах бібліотек для дітей та дорослих і мали бути вилучені з ужитку. До списку увійшло 44 назви книг, здебільшого праці з історії Росії, зокрема Д. Іловайського "История России", М. Карамзіна "История государства Российского" тощо.

Паралельно відомство склало інший список книг, куплених для Департаменту середньої школи, що складався з галицьких видань відомого книговидавця Я. Оренштейна (Коломия) та львівських, всього 175 назв [9].

Аналізуючи видавничу справу зазначеного періоду, доцільно згадати про випуск навчальної літератури. Упродовж року мережа українських навчальних закладів постійно зростала і виникла необхідність у випуску великої кількості українських підручників та довідкової літератури. Для виконання поставлених завдань уряд Гетьмана затвердив закон щодо виділення Міністерству народної освіти і мистецтва 2 млн крб, завдяки чому вдалося видати українських підручників для народних шкіл на 1 млн 620 тис. і на 345 тис. — для середніх [10].

Визначаючи масштаби випуску, зазначимо, що тільки упродовж року вийшло три видання підручника *С. Русової* "Початкова географія, два — *Черкасенко С.* "Рідна школа: читанка друга" та "Граматка" (зложила *М. Балченко*), тиражі зросли у сотні разів, наприклад накладом 140 000 прим. надрукували підручник *О. Курило* "Початкова граматика української мови". Частина видань 1918 р. позначено штампом (на тит арк.) "Фінансовано Міністерством Освіти й Мистецтва", зокрема *Шульгина-Іщук Н.* "Задачник до систематичного курсу арифметики. Ч. 2 дробів" (Київ), *Верещагин І.* "Збірник арифметичних задач. Ч. III Відношення і пропорції" (Житомир).

У той же час уряд гетьмана П. Скоропадського розглядав приватну власність "як фундамент культури і цивілізації" [11], що дало поштовх до заснування нових приватних видавничих осередків, які упродовж року випустили значну частку книжкових видань, зокрема: у Києві — "Грунт", "Всесвіт", "Голос", "Дніпросоюз", "Кіш", "Книжник", "Книга", "Книгозбірня", "Книгоспілка", "Жизнь", "Нашим дітям", "Народное слово", "Гуро", "Летопись", "Поступ", "Чехослав", "Хутір"; *Одесі* — "Дніпро", "Новый путь", "Гнозис"; *Харкові* — "Всеобщее обучение", "Рідна думка", "Рух", "Союз", "Гофнунг", "Метеолл"; *Катеринославі* — "Наука", "Стежка додому"; *Полтаві* — дитяче видавниче товариство "Зірка" під керівництвом Панаса Мирного; *Херсоні* — "Українська книгарня"; *Чернігові* — "Сіверянська думка"; *Єлисаветграді* — "Спілка"; *Ромнах* — "Молодик"; *Золотоноші* — "Вільна думка"; *Смілі* — "Промінь" тощо.

Діяли спільні видавництва — україномовні: "Українська Книжка" (Львів—Київ), "Українська Накладня" (Київ—Ляйпціг), "Шляхи" (Київ—Львів); російськомовні: "Сотрудник" (Київ—Петербург), Товарищество В. В. Думнов насл. братьев Салаевых" (Москва—Харків), товариство "Книга" (Петербург—Москва—Київ) тощо.

Кожне видавництво прагнуло подати громадянству найкращий літературний матеріал, завдяки якому виховувалася суспільна думка української демократії, друкувалися книги з національного питання, історіографії, міжнародної політики, земельної справи, кооперації, твори українських та зарубіжних авторів, література для дітей.

Новостворені видавничі товариства розгорнули широку діяльність, приміром: "Книгозбірня" і "Серп і молот" випустили у 1918 р. понад 12 назв книг кожне; одеське товариство "Селянська самоосвіта" — 9 книг, серед яких твори Т. Шевченка, І. Франка, С. Руданського, Л. Глібова; херсонська "Українська книгарня" видала "Кобзар" Т. Шевченка, "Новий Завіт" та інші книги; катеринославська "Стежка додому" випустила для дітей "Казки братів Грім"; чернігівська "Сіверянська думка" — твори Б. Грінченка, В. Модзалевського, Д. Дорошенка; "Промінь" у м. Сміла — праці Г. Неводовського. З жовтня відновило діяльність видавниче товариство "Сяйво", надрукувавши в серії "Гумористична бібліотека" книги: "Старий моряк" В. Джекобса, "В суді" В. Макогоненка, "Невинна дівчинка" О. Фабріціуса та збірки поезій П. Тичини, М. Семенка, В. Ярошенка.

Українське кооперативне видавництво "Рух" на Слобожанщині визначило пріоритетним напрямом діяльності випуск науково-популярної літератури, творів українських і світових письменників, учених, публіцистів і філософів.

У перспективному плані видавництва мали виходити серії "Універсальна бібліотека", "Дитяча книгозбірня", "Педагогічна бібліотека".

Значну роль у становленні книговидавничої справи відігравали кооперативні союзи, найбільші з них київські: Дніпровський Союз Споживчих Союзів України ("Дніпросоюз"), Всеукраїнський Кооперативний Видавничий Союз ("Книгоспілка"), Центральний Український Сільськогосподарський кооперативний союз, а також Харківський кредитний союз кооперативів ("Союз"), Товарищество Потребительных Обществ Юга России — ПОЮР (Харків), Полтавська Спілка Споживчих Товариств, Катеринославський союз споживчих товариств тощо.

Чинне місце кооперативні союзи приділяли книгам з питань кооперації, найбільше їх вийшло у київських видавництвах "Дніпросоюз" (серія "Бібліотека Кооператора"); Всеукраїнський кооперативний видавничий союз (праці професора М. Туган-Баранського, а також Ф. Крижанівського, Х. Барановського).

Харківський кредитний союз кооперативів ("Союз") у 1918 р. випустив 31 назву книжкових видань у серіях "Культурно-історична бібліотека", "Соціально-економічна", "Природничо-історична бібліотека", "Сільськогосподарська бібліотека", зокрема праці Д. Багалія, М. Сумцова, О. Сиянського, В. Бузескула тощо.

Засновники видавництва "Книгоспілка" визначали широкий спектр завдань, прагнули задовольнити цікавими книжками запити читачів різних соціальних груп. Для цього активно залучали до співпраці учених, письменників, перекладачів, які б писали і перекладали українською літературною мовою потрібні для народу твори, правління видавництва запрошувало філологів, зокрема "для перекладу на українську мову наукових книжок і творів красного письменства, зазначаючи, що воно потребує постійних і тимчасових перекладачів, які гарно володіють мовами:

1) англійською, болгарською, єврейською, італійською, латинською, російською, німецькою, польською, румунською, чеською, французькою;

2) албанською, богемською, венгерською, вірменською, грузинською, грецькою, гішпанською, голандською, данською, індійською, китайською, латишською, литовською, мадярською, малавською, норвежською, перською, португальською, сербською, сірійською, словацькою, словінською, турецькою, шведською, фінською, японською та іншими" [12].

Упродовж року створювалися видавничі товариства за ініціативи професорів, літераторів, студентів та інших громадських діячів, наприклад "Товарищество Печатного и Издательского Дела Автор-Издателя "Голос", студентське видавництво "Лектор" (Київ). Випуск книг здійснювали наукові, освітні, мистецькі товариства, зокрема київські — "Українське наукове товариство" "Товариство для ширення народної культури", Київський університет св. Володимира та політехнічний інститут, "Общество Исследования Искусств", харківські — Харківський університет, "Товариство сільського господарства" тощо.

Нові видавничі товариства акцентували увагу на науковій, навчальній, довідковій літературі, зокрема київське кооперативне видавниче товариство "Жизнь" першочерговим завданням вважало піднесення духовного життя населення держави та задоволення нагальних потреб у друкованих виданнях, орієнтуючись на випуск навчальних книг з історії, культури, політичної економії, а також літератури довідкового характеру. У плані роботи засновники товариства констатували, що "...книга зовсім зникла з ринку. Відсутні не тільки розумні нові видання великих праць у царині художньої та науково-суспільної думки, а навіть елементарні посібники для дітей та юнацтва" [13].

Діяли видавництва, створені зусиллями письменників, наприклад "Видавництво А. Кашенка" в Катеринославі (засновник Адріан Кашенко видавав власні твори), "Видав-

ництво Й. Масвського" (Київ) випускало серію "Бібліотека світової літератури"; у "Видавництві М. Грінченкової" (Київ) виходили твори Б. Грінченка, роботи М. Загірної та О. Рогової; у виданні Ольги Кривинюк (Катеринослав) — переклади українською зарубіжних письменників Жорж Санд, П. Лоті, О. Уайльда.

Серед новостворених російськомовних видавництв активно діяли "Голос", "Мысль", "Жизнь" (Київ); "Всеобщее обучение" (Харків); "Бессарабское книгоиздательство" (Одеса), єврейських — "Культур-Ліга", "Киевер фарлаг" (Київ); "Література" (Одеса); "Ді Велт" (Катеринослав), "Ідиш" (Харків) тощо.

Випуском книг опікувалися місцеві органи влади, плідно працювало педагогічне бюро Полтавської губерніяльної народної управи, забезпечуючи підручниками школи Полтавської губернії; Подільська губерніяльна народна управа теж прагнула забезпечити підручниками навчальні заклади своєї місцевості, крім того, у 1918 р. за допомогою народної управи видано ґрунтовну працю С. Іваницького, Ф. Шумлянського "Російсько-Український словник: [у двох томах]" (Вінниця).

За доби Гетьманату книговидавництвом займалися невеликі кооперативні видавничі осередки, які не мали власної поліграфічної бази і зверталися до послуг сторонніх друкарень. Одні видавництва діяли тільки на папері, інші випустили лише кілька видань і припинили своє існування, зокрема київські "Кіш", "Орхид", "Світло", "Сила", "Січові стрільці", "Чехослав", "Хутір", "Хронікер", "Кондоф"; "Досвід" (Гадяч на Полтавщині), "Захід" (Чернігів), "Искра" (Катеринослав), "Народне діло" (Радомишль) тощо.

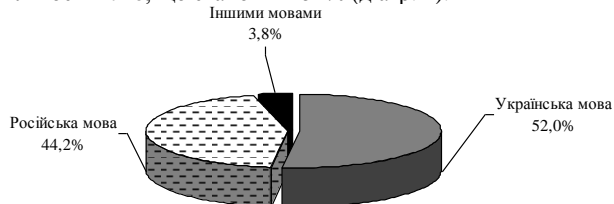
Найбільше назв книг у 1918 р. випустили київські видавничі осередки "Криниця" — підручники, художня література, ноти, та "Сотрудник", що спеціалізувався на випуску літератури для вищих навчальних закладів (табл. 1).

Таблиця 1.

Кількість назв книг, випущених у 1918 р. в Україні

Україномовні видавництва	Кількість назв	Російськомовні видавництва	Кількість назв
"Криниця" (Київ)	65	"Сотрудник" (Київ-Петербург)	61
"Сіях" (Черкаси)	38	"Ивасенко А. А." (Одеса)	52
"Вернигора" (Київ)	33	"Союз" (Харків)	31

Реальні здобутки у сфері книговидавництва другого року визвольних змагань були зумовлені увагою уряду до випуску національної книги. Про це свідчить найбільше число назв українських книжкових видань — 1425 із загальної кількості 2740, що становить 52% (діагр. 1).

Діагр. 1. Розподіл випуску видань за мовною ознакою

Тиражі книг, надрукованих при Гетьманаті, не враховуючи шкільних підручників, становили близько 4,5—5 млн примірників [14]. У 1918 р. на території України діяло 152 видавництва і видавничих товариства, які випустили понад 50% назв книжкових видань.

Автору статті вдалося виявити переважну більшість книг, виданих упродовж 1918 р. на терені України, та скласти бібліографічний показник і, не дивлячись на можливі лакуни, з максимальною повнотою врахувати книжкові видання зазначеного періоду. У табл. 2 подано кількісні показники випуску книжкових видань за територіальною ознакою.

Кількість назв книг, виданих у 1918 р. у губерніях

Губернії	1918 р.
Київська	1 469
Харківська	492
Херсонська	291
Полтавська	183
Катеринославська	147
Подільська	66
Чернігівська	47
Волинська	21
Таврійська	11
Б. м. (без зазначення міста)	13
Всього	2 740

Дані таблиці свідчать, що найбільше книжкових видань вийшло в Київській губернії, зокрема в Києві — тогочасному центрі книговидавництва України. Найменше — у Таврійській губернії, оскільки за адміністративно-територіальним устроєм вона була невелика, у 1918 р. до її складу входило три материкові повіти: Бердянський, Дніпровський, Мелітопольський, здебільшого книжкові видання надходили з інших губерній України.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що у царині національно-культурної політики уряд П. Скоропадського заклав підвалини українізації державного апарату. Нова форма правління, ідеологічні та соціально-економічні засади функціонування Української Держави вимагали керованої владної структури. За цих умов координацію та організацію діяльності видавничої справи здійснювало Управління по справах друку, що входило до складу Міністерства внутрішніх справ.

Результати вивчення книговидавничих процесів періоду Української Держави засвідчують, що книговидавництво було важливою складовою культурного і політичного життя українського суспільства, і це доводить значне збільшення кількості тиражів і назв українських книжкових видань. Українознавча специфіка книжок, що видавалися, залучала суспільно активних громадян до державотворчих ідей. Тогочасні представники передової інтелігенції, науковці, громадські діячі, освітяни, письменники наголошували на фундаментальному значенні книги для формування суспільної думки і брали активну участь у їх написанні та виданні. Вони друкували власні твори (М. Грушевський, А. Кашченко, О. Островський), ставали ініціаторами створення видавничих осередків (К. Воблій, М. Грінченко), розробниками нової української навчальної літератури (О. Курило, С. Русова).

Серед досягнень у сфері книговидавництва особливе місце посідало друкування підручників для шкіл (початкових та середніх), а також словників, робіт з української термінології, книг з історії України. За освітою було майбутнє, і це добре розуміли просвітницькі та громадські кола Української Держави, які при допомозі уряду впродовж року випустили найбільшу кількість назв книжкових видань з питань освіти і культури, а саме 891 (найвищий показник за всі роки визвольних змагань), що стало результатом роботи як видавничого відділу Міністерства народної освіти і мистецтва, так і видавничих осередків по всій країні.

Аналіз книжкового репертуару 1918 р. дав змогу отримати документальні дані щодо виданої в цей період книжкової продукції, мовного складу, тематико-типологічної структури, динаміки та географії книгодруку, що сприяло відтворенню об'єктивної історії книговидавництва в Україні.

Вагомий внесок у випуск книжкових видань зробили як потужні видавничі товариства "Криниця", "Сіях", "Час", "Вернигора", так і досить невеликі видавництва, котрі проіснували недовго і з різних причин змушені були припинити діяльність ("Хутір", "Орхид", "Чехослав"). Необхідно виокремити

діяльність друкарень, яких налічувалося в Україні біля 200. Вони приймали активну участь у друкуванні книг, найбільше назв надрукували: у Києві — "Т-во І. Н. Кушнерев", "Ун-т св. Володимира Акціонер. Т-ва друк. і видавн. діла М. Т. Корчак-Новицького", Т-во "Печатня С. П. Яковлева", "Р. К. Лубковський"; Харкові — "М. Х. Сергеев", "М. Зильберберг и семья"; Одесі — "Славянская" Е. Н. Хрисогелос; Катеринославі — "І. Б. Вісман"; Полтаві — "І. Л. Фрішберг", "М. Г. Амчиславський"; Єлисаветграді — "І. М. Резниченко", "А. І. Болтянський"; Лубнах — "Б. З. Дубинський" тощо.

Характерними ознаками книговидавничої справи доби П. Скоропадського було скасування, з одного боку усіх митних зборів з літератури, що ввозилася до України, а з іншого — запровадження цензури, що не допускало виходу друкованих видань, які б підривали престиж і авторитет влади. Цензурування ж призвело до зменшення випуску книг в Україні. Упродовж 1918 р. вийшло на 543 назви книжкових видань менше, ніж у 1917 р., окрім того, зменшилася кількість населених пунктів, де випускалися книги, — зі 110 у 1917 р. до 60 у 1918 р.

Серед інших негативних чинників для книговидання була нестача паперу (паперова криза найбільше гальмувала процес випуску книг), фарб, серед технічних негараздів — перебоїв в електричному постачанні, застаріла поліграфічна база, крім того, відчувалася недостатня кількість підготовлених авторів, наслідком чого стала неможливість задовольнити потреби населення у книжкових виданнях. Частково українські видавництва перенесли друк книг за кордон, зокрема до Відня, Берліна, Праги, де умови і поліграфічна база були кращими. Література німецькою, польською, чеською мовами для потреб навчальних закладів нацменшин, наукових товариств, які діяли в Україні, завозилася здебільшого з країн Європи.

Діяльність видавничих організацій зазначеного періоду: видавництва, видавничих, наукових, кооперативних і споживчих товариств, міністерств, місцевих органів влади, політичних партій, вищих навчальних закладів, товариств "Просвіта", архівних комісій, військових формувань, приватних осіб тощо — становить суттєву

фактографічну історико-книгознавчу базу україніки, яка потребує більш детального вивчення науковцями.

Список використаної літератури та джерел

1. ЦДАВО України. — Ф. 1184. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 1.
2. ЦДАВО України. — Ф. 1184. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 14.
3. ЦДАВО України. — Ф. 1184. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 17.
4. ЦДАВО України. — Ф. 1184. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 115.
5. ЦДАВО України. — Ф. 1184. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 41.
6. ЦДАВО України. — Ф. 1184. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 18.
7. ЦДАВО України. — Ф. 1184. — Оп. 1. — Спр. 15. — Арк. 1.
8. ЦДАВО України. — Ф. 1184. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 27.
9. ЦДАВО України. — Ф. 2201. — Оп. 2. — Спр. 234. — Арк. 51.
10. Дорошенко Д. Історія України 1917—1923 рр. В 2-х т.: Документально-наукове видання / Упор. К. Ю. Галушко. Т. 2. Українська Гетьманська Держава 1918 року. — Київ : Темпора, 2002. — С. 254.
11. Державний вісник. — 1918. — 16 травня. — № 1.
12. Статут і план видавничої діяльності Всеукраїнського Кооперативного Видавничого Союзу. — Київ : Всеукр. Кооп. Вид. Союз, 1918. — 32 с.
13. ЦДДАК України. — Ф. 707. — Оп. 86. — Спр. 3. — Арк. 464.
14. Статут і план видавничої діяльності Всеукраїнського Кооперативного Видавничого Союзу. — Київ : Всеукр. Кооп. Вид. Союз, 1918. — 32 с.
15. Розовик Д. Ф. Культурне будівництво в Україні у 1917—1920 рр. — Київ : "Аквілон-Плюс", 2011. — С. 169.

На основе анализа архивных документов исследованы аспекты создания Управления по делам печати в Украинской Государственной Правительственной П. Скоропадского и охарактеризована деятельность книгоиздательских организаций в 1918 г. в контексте национально-культурного строительства в годы освободительной борьбы.

On the basis of analysis of the archived documents organization of creation of Management is investigational in matters of printing in the Ukrainian State of government of P. Skoropadskogo and activity of publishing cells is described in 1918 in the context of national and cultural building in the years of liberation fight.

Надійшла до редакції 13 жовтня 2015 року

ВИДАТНІ ДІЯЧІ ТА ВИЗНАЧНІ ПОДІЇ

Визначна постать вітчизняного бібліотекознавства

8 листопада 2015 р. виповнилося 60 років від дня народження Тетяни Новальської — відомого українського науковця, талановитого педагога та організатора, представника київської науково-освітньої школи книгознавства, бібліотекознавства, доктора історичних наук, професора.

Понад 35 років вона плідно працює в Київському національному університеті культури і мистецтв (КНУКіМ), де успішно пройшла всі шаблі професійного зростання: лаборант — викладач — старший викладач — доцент — професор — завідувач кафедри бібліотекознавства, декан факультету культурології.

За роки професійної діяльності ювіляр набула не лише високе "офіційне визнання", а, що найважливіше, — великий авторитет і повагу колег-однодумців на всьому українському освітньо-науковому просторі як один із провідних фахівців-науковців у галузі соціології книги та бібліотечного читачезнавства, досвідчений організатор підготовки бібліотечно-інформаційних кадрів.

Життєвий і професійний шлях Т. Новальської пов'язаний з бібліотечною освітою, наукою, практикою. Трудову діяльність вона розпочала в 1973 році в Державній республіканській бібліотеці УРСР ім. Кіпрс (нині — Національна парламентська бібліотека України) на посаді секретаря-машиністки, потім — бібліотекаря відділу обслуговування. Назавжди закохавшись в бібліотечну справу, Тетяна Василівна вступила на бібліотечний факультет Київського державного інституту культури.